

БІБЛІЯТЭКА: СУТНАСЦЬ І НАЗВА

Прычынай узнікнення бібліятэкі з'яўляецца патрэбнасць чалавецтва ў інфармацыі, таму задавальненне гэтай патрэбнасці выступае ў якасці сэнсу, мэты існавання бібліятэкі як сацыяльнага інстытута. З'яўленне бібліятэкі дазволіла сканцэнтраваць у адным пункце прасторы дыскрэтную інфармацыю, зафіксаваную на розных відах дыяхранных дакументаў, створаных у розных месцах, у розны час і рознымі аўтарамі, што намнога павялічыла патэнцыяльныя магчымасці чалавецтва па перадачы інфармацыі не толькі сучаснікам, але і нашчадкам.

Змест інфармацыі мае універсальны характар і датычыцца розных сфер дзейнасці – навукі, адукацыі, тэхнікі, мастацтва і інш. Матэрыяльныя носыбіты, на якіх фіксуецца інфармацыя, таксама маюць розную форму, якая пастаянна відазмяняецца і ўдасканальваецца. Тым не менш ні від інфармацыі, ні знешняя форма яе не разглядаюцца ў якасці абмежавання для ўключэння ў фонд бібліятэкі. Гэта дало магчымасць бібліятэцы як сацыяльнаму інстытуту са старажытных часоў збіраць розныя па форме і змесце дакументы і на іх аснове задавальняць інфармацыйныя патрэбы, звязаныя з развіццём навукі, адукацыі, прамысловасці, культуры, узбагачэннем духоўных каштоўнасцей асобы і соцыуму. Функцыі, якія выконваецца бібліятэкай у грамадстве, дазваляюць вызначыць яе як сацыяльны інстытут, што здзяйсняе збор і распаўсюджанне ў прасторы і часе сацыяльна значных дакументаў з мэтай задавальнення інфармацыйных патрэб карыстальнікаў.

Ю.М.Сталяроў, які займаецца даследаваннем бібліятэчнай справы, адзначае, што тэрмін “бібліятэка” доўга не прывіваўся на Русі. Да XVII ст. для абазначэння месца, дзе размяшчаліся кнігі, выкарыстоўваліся тэрміны “кладоўка”, “кніжная клець”, “кніжная палата” (пазней “пакой”). Шматпакаёвыя памяшканні называліся “кнігасхоўныя палаткі”, “газафіліякія” (калька з грэч. “казнасховішча”), “кнігазахоўная служба”, “бібліятэчная кантора”. Яшчэ ў пачатку XVIII ст. былі распаўсюджаны спрадвечна славянскія тэрміны “кніжніца”, “кнігазахавальніца”, “кнігазахоўніца”, “кнігазахавальня”, “кнігазахоўня”, “кнігасховішча”, “кніжная захавальня”, “кнігазахоўная казна”, “кніжная казна”, “архіва”, “казёнка” (памяшканне для збору кніг). У асобных выпадках гэтыя назвы пратрымаліся да XIX ст., а “кнігасховішча” ў агульнаўжывальнай лексіцы існуе да гэтага часу [10, с. 156].

У XX ст. з'явіліся прапановы замест тэрміна “бібліятэка” ці паралельна з ім увесці ў прафесійны зварот такія тэрміны, як “дакументатэка”, “медыятэка”, “інфарматыка”, “віртуальная бібліятэка” і інш. Атрымалі таксама распаўсюджанне тэрміны “фанатэка”, “відэатэка”, “артатэка”, “графатэка”. Іх з'яўленне, як правіла, храналагічна звязана з актывізацыяй выкарыстання пэўных відаў дакументаў, тэхнічных сродкаў ці ўдакладненнем задач бібліятэк.

У канцы 1980-х гадоў В.І.Грачоў і Л.І.Рудзіч зыходзячы з таго, што “...бібліятэка ў параўнанні з іншымі сацыяльнымі інстытутамі, якія акумулююць і выкарыстоўваюць розныя віды сацыяльнай інфармацыі, адрозніваецца найбольшым універсализмам зместу інфармацыі, што знаходзіцца ў ёй”, прапанавалі для бібліятэкі новую назву – “інфарматэка” [4, с. 3]. Дадзеная прапанова выклікала дыскусію на старонках прафесійнага друку.

В.І.Цярошын не толькі падтрымаў прапановы В.І.Грачова і Л.І.Рудзіча, але і развіў некаторыя з іх, падыход аўтараў артыкула ўяўляецца яму “цікавым і перспектыўным”, а бібліятэку, па яго меркаванні, “цалкам можна назваць і дакументатэкай, і інфарматэкай” [13, с. 25]. Згаджаючыся з тым, што В.І.Грачоў і Л.І.Рудзіч “даволі абгрунтавана называюць бібліятэку інфарматэкай”, В.І.Цярошын разам з тым прапануе захаваць тэрмін “бібліятэка” як прыватны выпадак інфарматэкі. Свой пункт гледжання ён адстойваў і ў сваіх наступных публікацыях [14, с. 68].

Ю.М.Сталяроў і А.Я.Чарняк у адрозненне ад В.І.Цярошына даволі крытычна выказваліся наконт прапановы В.І.Грачова і Л.І.Рудзіча, але іх крытыка грунтавалася на розных падыходах. А.Я.Чарняк убачыў у іх прапановах выключна дэструктыўны пачатак і выказаўся рэзка адмоўна. На яго думку, “відавочна, што любая бібліятэка захоўвае не

інфармацыю, а яе вытокі” [16, с. 7], таму пазіцыя В.І.Грачова і Л.І.Рудзіча “не вытрымлівае якой-небудзь сур’ёзнай крытыкі” [16, с. 8]. Ю.М.Сталяроў, падтрымаўшы А.Я.Чарняка ў тым, што “бібліятэку не трэба пераймяноўваць ні ў дакументатэку, ні ў інфарматэку ...” [12, с. 31], укладваў у слова “інфарматэка” іншае значэнне. Ён лічыць, што “ўвага павінна быць накіравана не на форму крыніцы інфармацыі, а на яе змест, спосабы адбору, кумуляцыі, перадачы і інш.” [12, с. 29], а бібліятэкам “неабходна засяродзіць ... увагу на дакументах усіх відаў, на інфармацыйнай састаўляючай бібліятэчнай справы” [12, с. 31].

Пасля выказанай крытыкі прапановы В.І.Грачова і Л.І.Рудзіча не знайшлі падтрымкі сярод спецыялістаў і не атрымалі распаўсюджвання. Разам з тым падчас дыскусіі на гэтую тэму значна ўзмацніўся дакументазнаўчы падыход у бібліятэказнаўстве, шырокае распаўсюджанне атрымаў тэрмін “дакумент”, у ВНУ пачалі выкладаць курс “Дакументазнаўства”.

У замежнай тэорыі і практыцы апошніх дзесяцігоддзяў атрымаў распаўсюджанне тэрмін “медыятэка”. Аналіз публікацый складальнікаў медыятэк, спецыялістаў, што вывучаюць іх дзейнасць, а таксама непасрэднае даследаванне асаблівасцей функцыянавання некаторых медыятэк [6] сведчаць пра тое, што для медыятэк характэрна наяўнасць у фондзе разам з творамі друку вялікай колькасці някніжных дакументаў, аўдыё- і відэакасет, музычных і мультымедычных кампакт-дыскаў і іншых дакументаў. У рабоце медыятэк, як правіла, і для стварэння інфармацыйных рэсурсаў, і для абслугоўвання карыстальнікаў шырока прымяняюцца сучасныя тэхнічныя сродкі, у тым ліку аўдыё- і відэатэхніка, камп’ютэры. Пры абслугоўванні карыстальнікам выдаюцца не толькі дакументы, але і неабходныя звесткі, якія здабываюцца персаналам па запытах карыстальнікаў з розных крыніц, у тым ліку аддаленых баз і банкаў даных. Карыстальнікі атрымліваюць магчымасць непасрэдна працаваць з тэхнічнымі сродкамі, самастойна атрымоўваць і перапрацоўваць інфармацыю ў неабходную ім форму.

Аналіз дзейнасці медыятэк дазваляе зрабіць вывад аб тым, што яны не ажыццяўляюць ніводнага віду дзейнасці, не характэрнага для бібліятэк, і не маюць прынцыповых адрозненняў ад бібліятэк. Склад іх фондаў і кірункі дзейнасці дазваляюць з упэўненасцю сцвярджаць, што медыятэкай з рэкламных або іншых маркетынгавых меркаванняў называюць лепшыя сучасныя бібліятэкі, якія збіраюць розныя па форме дакументы і прапануюць іх карыстальнікам на больш высокім сервісным узроўні (як, напрыклад, у Штутгарце, дзе медыятэкі ўваходзяць у склад бібліятэчных сістэм).

У апошнія дзесяцігоддзі ХХ ст. шырокае распаўсюджанне атрымалі такія тэрміны, як “фанатэка”, “відэатэка”, “артатэка”, якімі абазначаюць установы, што спецыялізуюцца на зборы, захаванні і выкарыстанні адпаведна аўдыё- і відэадакументаў, твораў выяўленчага мастацтва. Як правіла, яны з’яўляюцца структурнымі адзінкамі бібліятэк ці іншых устаноў, і іх неабходна разглядаць як віды бібліятэк.

У спецыяльнай літаратуры апошніх гадоў таксама актыўна абмяркоўваюцца такія тэрміны, як “лічбавая бібліятэка”, “электронная бібліятэка”, “камп’ютэрная бібліятэка”. Найбольшае распаўсюджанне атрымаў тэрмін “віртуальная бібліятэка”. Праблема віртуальных бібліятэк прысвячаюць спецыяльныя навукова-практычныя канферэнцыі, секцыі і круглыя сталы. Меркаванні бібліятэчнай грамадскасці супрацьлегла раздзяліліся. М.Бодзіке, А.Ю.Генеева, Т.Ф.Каратыгіна, Т.М.Кузьмішына, В.К.Сцяпанаў і іншыя выступаюць прыхільнікамі ўключэння ў прафесійную лексіку і практычную дзейнасць тэрміна “віртуальная бібліятэка”. В.К.Сцяпанаў, які з’яўляецца адным з “першаадкрывальнікаў” віртуальнай бібліятэкі на постсавецкай прасторы, прыступіў да пабудовы адпаведнай тэрмінасістэмы і ўвёў у абарот такія паняцці, як “віртуальныя дакументы” і “віртуальныя рэсурсы”, “віртуальны даведачна-бібліяграфічны апарат”. Разам з тым частка спецыялістаў, у тым ліку Л.І.Алешын, Ю.М.Сталяроў, Э.Р.Сукіасян лічаць, што гэта надуманая праблема і выступаюць з рэзкай крытыкай віртуальнага падыходу да бібліятэкі. Дыскусія пра тое, што такое віртуальная бібліятэка, працягваецца.

Неабходнасць пераходу да віртуальнай бібліятэкі В.К.Сцяпанаў бачыць у тым, што ў новым інфармацыйным асяроддзі змяніліся ўмовы дзейнасці бібліятэкі як грамадскага інстытута, “... бібліятэкі перастаюць быць адзінымі фондаўтрымальнікамі, губляюць манаполію на валоданне інфармацыяй у сістэматызаваным выглядзе”. Таму В.К.Сцяпанаў лічыць, што “галоўная задача бягучага моманту складаецца ... з

асэнсавання існуючых рэалій і пераарыентацыі ўсёй навукі і адукацыі на рашэнне перш за ўсё тэхналагічных праблем і максімальнае выкарыстанне новых магчымасцей” [9, с. 27].

Дадзеная задача сапраўды з’яўляецца актуальнай, але для гэтага няма неабходнасці ўводзіць новыя тэрміны і лічыць выкарыстанне новых тэхналогій як адкрыццё прынцыпова новага сацыяльнага інстытута. Як паказваюць публікацыі, прысвечаныя віртуальным бібліятэкам, большасць аўтараў, калі гавораць пра віртуальную бібліятэку, віртуальны дакумент, віртуальныя рэсурсы, часцей за ўсё звязваюць гэта з выкарыстаннем тэрытарыяльна разрозненых інфармацыйных рэсурсаў у рэжыме аддаленага доступу пры дапамозе камп’ютэрных сетак, асабліва інтэрнет. Правільна адзначае Л.Алёшин, што «... зварот у інтэрактыўным рэжыме (on-line) да размеркаваных у прасторы інфармацыйных рэсурсаў, якімі з’яўляюцца сеткавыя інфармацыйныя рэсурсы, стварае ў карыстальніка ілюзію, быццам ён у лічаныя мінуты атрымлівае інфармацыю “ніадкуль”. Гэта і нараджае ўяўленне аб існаванні віртуальнай бібліятэкі» [1, с. 42].

Менавіта ірэальнасць існавання віртуальнай бібліятэкі з’яўляецца асноўным аб’ектам крытыкі. Зыходзячы з тлумачэння, якое прыводзіцца ў агульнаўжывальных слоўніках, дзе “віртуальны” вызначаецца як “той, які здаецца, ілюзійны, ірэальны”, “магчымы, такі, які можа ці павінен праявіцца пры пэўных умовах” [7, с. 103], апаненты даказваюць, што віртуальная бібліятэка – гэта ілюзійная бібліятэка, г. зн. бібліятэка, якая не існуе ў рэальнасці, а тэрмін “віртуальная бібліятэка ... — выраз метафарычны, нястрогі, умоўны”. У якасці яго сінонімаў Ю.М.Сталяроў прапануе выкарыстоўваць паняцці “аўтаматызаваная, электронная, камп’ютэрная, анлайнавая” [11, с. 21]. А калі ўжо абавязкова патрэбна назваць яе як-небудзь больш метафарычна, лепш пагадзіцца з тэрмінаспалучэннем, “бібліятэка без сцен...” [11, с. 20], прапанаваным у свой час амерыканскім спецыялістам.

Разам з тым неабходна адзначыць, што В.К.Сцяпанаў і іншыя спецыялісты пад віртуальнай бібліятэкай разумеюць зусім не ілюзійнае, а цалкам матэрыяльнае. Калі спасылаюцца на азначэнне шэрага тэрмінаў з прыметнікам “віртуальны” ў Тлумачальным слоўніку па вылічальных сістэмах [15], прыхільнікі тэрміна “віртуальны” надаюць яму іншае значэнне і па аналогіі для паняццяў аўтаматызаваных бібліятэчных тэхналогій вызначаюць віртуальную бібліятэку «як сукупнасць рэсурсаў, якія “эмулююць” функцыянаванне рэальнай бібліятэкі» [5, с. 43]. Таму нельга пагадзіцца з меркаваннем А.Ю.Генеевай, бо яна разумее пад “віртуальнай” бібліятэку, “якая не мае якога-небудзь пэўнага месца ў прасторы” [3, с. 3]. Для электронных дакументаў гэтае месца таксама вызначана, як і для традыцыйных. Для кніг – гэта паліцы ў фондасховішчы, для электронных баз і банкаў даных і іншых падобных дакументаў – гэта серверы, якія цалкам матэрыяльныя і знаходзяцца па пэўным адрасе. Яны разгрупаваны ў прасторы, але гэта звычайная для бібліятэк практыка работы. Ад таго, што частка будынкаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі знаходзіцца ў цэнтры Масквы, а яе філіял у Хімках, яна не стала віртуальнай, таксама як і Нацыянальная бібліятэка Беларусі, і Рэспубліканская навукова-тэхнічная бібліятэка ў Мінску, хаця іх структурныя падраздзяленні, у тым ліку фондасховішчы, раскіданы па ўсім горадзе. Нягледзячы на тое, што Нацыянальная бібліятэка ФРГ аснашчана высокатэхналагічным абсталяваннем і тэрытарыяльна знаходзіцца ў трох гарадах (Берліне, Лейпцыгу і Франкфурце-на-Майне), яна не прэтэндуе на статус віртуальнай.

Выкарыстанне ў дзейнасці бібліятэк разнастайных па форме электронных дакументаў таксама не з’яўляецца падставай для перайменавання бібліятэкі. Як сведчыць шматвяковая гісторыя, бібліятэкі заўсёды збіралі тыя дакументы, якія прадудцыравала грамадства на пэўным этапе свайго развіцця і былі неабходныя для задавальнення яго патрэбнасцей. У старажытным Шумеры гэта былі гліняныя табліцы і скруткі, у сярэдня вякі – рукапісныя кнігі, некалькі пазней – творы друку, зараз прыйшла чарга электронных дакументаў.

У сваёй дзейнасці бібліятэкі заўсёды выкарыстоўвалі і выкарыстоўваюць тыя тэхналагічныя магчымасці і тэхнічныя сродкі, якія дае ім грамадства (гусінае пяро змяніла чарнільная ручка, ёй на змену прыйшла друкарская машынка, якую выцясняе камп’ютэр). Замест рукапісных бібліятэкі перайшлі на друкаваныя каталожныя карткі, а зараз традыцыйныя каталогі выцясняюцца электроннымі, што з’яўляецца вынікам

эвалюцыйнага развіцця. Для дастаўкі дакументаў карыстальнікам бібліятэкі звярталіся да паслуг пошты. Матэрыялы, заказаныя па МБА, дастаўляліся паштовымі карэтамі, запрэжанымі тройкай вараных, потым іх змянілі паштовыя чыгуначныя вагоны, аўтамабільныя фургоны, самалёты. Зараз найбольш аператыўным і танным спосабам дастаўкі дакументаў з'яўляецца электронная пошта.

Такім чынам, доступ да адаленых баз даных у рэжыме он-лайн і пры дапамозе інтэрнета – гэта ўсяго толькі новы сродак у вырашэнні старых задач. Таму, як справядліва адзначае Т.М.Кузьмішына, “...разнастайная інфармацыя (бібліяграфічная, фактаграфічная, паўнатэкставая, гукавая, графічная і інш.) можа знаходзіцца фізічна на любым відзе носьбітаў інфармацыі (цвёрдыя дыскі, дыскеты, аптычныя дыскі, стрыммерныя магнітныя стужкі і інш.) і давацца разнастайнымі спосабамі (у лакальным рэжыме, рэжыме адаленага тэледоступу, разнастайных рэжымах камп’ютэрных сетак)” [5, с. 44]. Бібліятэкі, якія здольны працаваць у падобным рэжыме, ужо існуюць, і іх колькасць павялічваецца. Неабходна “...прывыкаць да таго, што гэта звычайная сучасная бібліятэка” [11, с. 20].

З бібліятэказнаўчага пункту гледжання цалкам не абгрунтаванымі выглядаюць сцвярджэнні аб тым, што “дзякуючы інтэрнету інфармацыйныя кампаніі здольныя дастаўляць электронныя прадукты непасрэдна на камп’ютэр кліента без дапамогі якіх-небудзь па-срэднікаў”, і па гэтай прычыне роля бібліятэк у задавальненні інфармацыйных патрэбнасцей зніжаецца [8, с. 251]. Менавіта паяўленне вялікай колькасці дакументаў было падставай узнікнення бібліятэкі, і “інфармацыйныя фірмы” – гэта не што іншае, як бібліятэкі, якія ў рэкламных мэтах змянілі сваю назву і прапануюць паслугі за плату. Павелічэнне колькасці дакументаў, асабліва электронных, і ўкараненне сучасных інфармацыйных тэхналогій толькі павялічваюць грамадскую значнасць бібліятэк.

Не выпадкова Д.Х.Білінгтон, дырэктар буйнейшай у свеце бібліятэкі – Бібліятэкі Кангрэса ЗША, дзе ёсць развітыя камп’ютэрныя тэхналогіі, асцерагаецца, “... што ўся гэтая разнародная, неправераная, пастаянна зменлівая інфармацыя, якую мы атрымліваем па сістэме інтэрнет, можа “затапіць веды і адкінуць нас назад ... Сама хваля несістэматызаванай інфармацыі робіць больш важнай, чым калі-небудзь, ролю бібліятэкі ў сарціроўцы і распаўсюджванні інфармацыі” [цыт. па: 5, с. 46].

Па гэтай прычыне нельга не пагадзіцца з Т.М.Кузьмішынай, якая лічыць “віртуальную бібліятэку” новай сістэмнай структурай сучаснай бібліятэкі, якую можна стварыць з “кубікаў”: сусветных інфармацыйных рэсурсаў, сучасных тэхнічных сродкаў і разнастайных спосабаў перадачы інфармацыі [5, с. 44]. Нашым французскім калегам такая бібліятэка бачыцца ў якасці “глабальнай бібліятэкі”, якая яшчэ не пабудаваная, але “паступова пераўтвараецца ў новую рэальнасць, што знаходзіцца ў бліжэйшай будучыні і звязана з развіццём новай тэхнікі, з лічбавымі дакументамі” [2, с. 17].

Такім чынам, для вызначэння сацыяльнага інстытута, які ажыццяўляе збор і распаўсюджванне ў прасторы і часе сацыяльна значных дакументаў з мэтай задавальнення інфармацыйных патрэб карыстальнікаў, прымяняюцца разнастайныя тэрміны. Найбольш устойлівым сярод іх з’яўляецца тэрмін “бібліятэка”. Тэрміны “фанатэка”, “відэатэка”, “артатэка” і іншыя абазначаюць установы, што з’яўляюцца структурнымі падраздзяленнямі бібліятэкі па працы з вызначанымі відамі дакументаў. Тэрміны “медэатэка”, “віртуальная бібліятэка” і іншыя абазначаюць сучасныя бібліятэкі, якія актыўна выкарыстоўваюць у сваёй дзейнасці электронныя дакументы і сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі для іх захоўвання, дастаўкі і выкарыстання. Іх ужыванне звязана з недакладным разуменнем сутнасці бібліятэкі і яе тысячагадовай гісторыі, з імкненнем падмяніць сацыяльнае прызначэнне кароткатэрміновай рэкламнай мэтай і маркетынгавымі інтарэсамі.

1. Алешин Л.И. Виртуальная библиотека: человечество ищет и не может ее найти // Библиотека. — 1997. — № 6. — С. 42.

2. Бодике М. Виртуальная библиотека: фантазии и реальность // Библиотэчны свет. — 1999. — № 2. — С. 17—20.

3. Генеева Е.Ю. Виртуальная библиотека – символ открытого общества // Библиография. — 1996. — № 4. — С. 3—5.

4. *Грачев В.И., Рудич Л.И.* Библиотека в системе социально-коммуникативной деятельности и проблемы подготовки специалистов нового профиля // Научно-технические библиотеки СССР. — 1989. — № 6. — С. 3—6.
5. *Кузьмишина Т.М.* Компьютерный взгляд на термин «виртуальная библиотека» // Научные и технические библиотеки. — 1997. — № 11. — С. 41—46.
6. *Мотульский Р.С.* Библиотечное дело в странах Центральной и Западной Европы: организационно-функциональный аспект. — Мн.: Бел. гос. ун-т культуры, 2001. — 206 с.
7. *Словарь иностранных слов.* — 13-е изд., стереотип. — М.: Русский язык, 1986. — 608 с.
8. *Степанов В.К.* Информационные корпорации и библиотеки: взаимоотношения в эпоху цифровых коммуникаций // Время культуры и культурное пространство: Сб. тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. — Москва, 11—13 дек. 2000 г. — М., 2000. — С. 251—252.
9. *Степанов В.К.* «Хватит» ли на наш век традиционных технологий, или Теоретический взгляд на практическую проблему // Библиотека. — 1998. — № 7. — С. 25.
10. *Столяров Ю.Н.* Библиотека: структурно-функциональный подход. — М.: Книга, 1981. — 254 с.
11. *Столяров Ю.Н.* Критика термина «виртуальная библиотека» // Научные и технические библиотеки. — 1997. — № 8. — С. 16—20.
12. *Столяров Ю.Н.* Назвался груздем — полезай в кузов, или Комментарий к дискуссии об информотеке // Научно-технические библиотеки СССР. — 1991. — № 4. — С. 28—32.
13. *Терешин В.И.* Перспективы библиотеки и подготовки кадров для нее // Научные и технические библиотеки СССР. — 1991. — № 4. — С. 24—28.
14. *Терешин В.И.* Личная библиотека. Библиотека? // Библиотековедение. — 1997. — № 5/6. — С. 65—70.
15. *Толковый словарь по вычислительным системам /* Под ред. В.Иллингворта и др.; Пер. с англ. А.К.Белоцкого и др. — М.: Машиностроение, 1991. — 560 с.
16. *Черняк А.Я.* По поводу «информотеки», «социнфолога» и некоторых других вещей // Научные и технические библиотеки СССР. — 1989. — № 6. — С. 6—9.